

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI ZOOKOMPONENTLI FRAZEOLOGIZMLAR

Nizomov Feruz Raxmon o'g'li

O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Frazeologik birliklar asrlar davomida shakllanib, xalq tarixini, madaniyatini, turmush tarzini belgilab beruvchi omillardan biri bo'lib kelgan va bu omillarning semantik tabiatini, boshqa tillarda muqobili uchramaydigan mental ko'rinish va shakllarini lingvokulturologik tamoyillar asosida ilmiy tadqiq etish hozirgi zamon tilshunosligining dolzarb masalasidir. Til mohiyatini olamning lisoniy manzarasi nuqtai nazaridan tadqiq etish, til va madaniyat munosabati, milliy mentallikni anglash aynan til mohiyatini, uning kommunikativ vazifasini chuqur va ilmiy o'rganish ham muhimdir. Ushbu maqolada ham o'zbek va ingliz tillaridagi hayvon nomlari ishtirokidagi frazeologizmlar tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar, hayvonlar obrazi, zoofrazeologizmlar, lingvomadaniyat.

Har bir tilning frazeologik qatlami o'sha til egasi bo'lmish xalqning urfodatlarini, turmushini, dunyo qarashini aks ettiradi. Bundan tashqari, obrazli, mazmundor, ta'sirchan va bo'yoqdor iboralar nutqimiz ko'rki, tilimizning boyligidir. Hammaga ma'lumki, inson hayotida hayvonlarning muhim ahamiyatga ega ekanligi tilimizda namoyon bo'ladi. Leksikada hayvonlarning nomini – zoonimlarni qo'llash barcha dunyo tillarida mavjud bo'lgan. Inson o'zining harakatini, hissiyatini, holatini, tashqi ko'rinishini ifoda etishda o'ziga yaqin va o'xshash bo'lgan hayvonot dunyosidan foydalangan. Shuning uchun zoonim komponentli frazeologik birliklarni tahlil qilish va ingliz tilida qo'llaniladigan zoonimlarni xususiyatlari bo'yicha tasniflash, uning asosiy belgilari aniqlash hamda ingliz tilidagi zoonimli frazeologik birliklarni o'zbek tiliga tarjima qilinish yo'llarini aniqlash muhim ahamiyatga egadir. Chunki aynan frazeologizmlar bizga noma'lum madaniyat egalari va madaniy-etnik kolorit haqida axborot beruvchi manba hisoblanadi.

Hayvonlar obrazi asosida shakllangan zoofrazeologizmlar o'zbek tilida qator frazeologizmlar hayvonlarning u yoki bu xususiyatlarini takomillashtirish asosida shakllangan. Zoonimlar tushunchasi fanning har-xil tarmoqlari sotsiologiya, psixologiya, madaniy antropologiya, lingvistikaning tadqiqot obyekti hisoblanadi, ammo tilshunoslikda u yetarlicha o'rganilmagan. Shunday bo'lsada u leksikologiya va frazeologiya kabi nominatsiyalarga ega. U tilimizning lug'at tarkibini boyitadi va ushbu lug'aviy birliklarni chuqur o'rganish katta ahamiyat kasb etadi. Frazeologizmlar aynan zoofrazeologizmlar tilimiz imkoniyatlarini oshirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

O'zbek tilida zoofrazeologizmlar bevosita inson faoliyatida, uning emotsional-ruhiy olamini ifodalash uchun, shuningdek, o'ziga xos emotsional semani ham mujassamlashtirib kelishi mumkin. Zoonim qatnashgan frazeologik birikmalarning jarangdorligi turli eyfonik vositalar asosida yuzaga chiqaziladi. Bu vositalar frazeologizmlarning jarangdorligi oshib, esda qoluvchan va qayroqi iboraga

aylanishida xizmat qiladi. Har bir frazeologizm ma'lum xalq donoligi, mentaliteti va etnomadaniyati haqida darak beradi. Maqollar, matallar, idiomalarning aksariyatini tabiat, hayvonlar nomlari bilan bog'liq bo'lgan ifodalar tashkil etadi. Hayvonlar nomlaridan tuzilgan ko'chma ma'noli iboralar insonning hayvonot olami bilan uzoq zamonlar mobaynida olib borgan munosabatlari va sinchkov kuzatishlarning tildagi in'ikosidir.

Zoofrazeologizmlar tarkibida uy hayvonlari: it, mushuk, qo'y, ot, ho'kiz, sigir, echki, tuya, tovuq; yovvoyi hayvonlar: tulki, quyon, yo'lbars, ayiq, bo'ri, sher, to'ng'iz; sudralib yuruvchilar: ilon, toshbaqa; kemiruvchilar: sichqon, olmaxon; qushlar: chumchuq, qarg'a, bulbul, bedana, mayna, g'oz, o'rdak, tovus; suvda yashovchilar: baliq, qurbaqa; hasharotlar: pashsha, chivin, bit, burga, ari va h.k. zoonimlar ishtirok etadi. Turli tillardagi "zookomponentli frazeologik birliklar jismoniy sifat, tashqi ko'rinish, xarakter belgilari, intellekt, inson faoliyati kabilarni aks ettiradi". Ot, tuya, qo'y, mushuk, it, sigir kabi hayvonlarning xonakilashtirilishi turkiy xalqlar leksikasida ijobiy ma'no belgilarini o'zida aks ettiruvchi frazeologik birliklarning ifoda va mazmun jihatidan boyishida yanada muhim bir omil bo'ldi. O'zbek tillaridagi zoonim komponentli iboralarni semantik jihatdan uch guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruhga shakl va mazmun jihatidan to'liq muqobil iboralar kiradi. Mazkur guruhdagi frazeologik birliklar o'zbek lingvomadaniyatida bir xil vaziyatlarda qo'llaniladi. Bunday iboralarda milliy kolorit farqlari kuzatilmagani uchun ham ularni tarjima qilish qiyinchilik tug'dirmaydi. Zero, ularning aksariyati ayni manbadan o'sib chiqqan bo'ladi.

Har bir til o'z doirasidagi so'zlarni o'rnida qo'llash, ma'no kengayish usullarini o'rganish, o'ziga xos bo'lgan xususiyatlarini dunyoning tildagi ko'rinishi orqali aks ettirishda muhim rol o'ynaydi. Inson qiyofasi va xarakterini ifodalash har bir tilda ko'rilganda, shu til vakillarining dunyoqarashi, mentalitetidan kelib chiqqan holda beriladi. Shuningdek, tilning qanchalik keng maydonga egaligidan darak beradi. Tildagi zoonimlar odamning fe'l-atvorini, holatini, xatti-harakatlarini va xulq-atvorini salbiy ham ijobiy baholash uchun ishlatiladi, bu hayvonot dunyosi vakili idroking o'ziga xosligi bilan izohlanadi, bunda xuddi shu hayvon o'xshash belgilar bilan tavsiflanadi.

Hayvonlar obrazlarida insonlar xarakterining ma'lum qirralari tipiklashtiriladi. Hayvonlar o'rtasidagi hayot uchun kurash ijtimoiy ziddiyatlarning majoziy ifodasi sifatida tasvirlanadi. Qadimdan hayvonlar haqidagi ertaklar chuqur ramziy ma'nolarga ega bo'lgan. Ular, jumladan, yoshlarga hayot tajribasidan, va xususan, hayvonot olami haqidagi bilimlardan saboq bergan.

Jumladan, it – o'zbek tilida ham ancha keng qo'llaniluvchi zoonim hisoblanadi. Sababi it doim o'z egasiga vafodorlik bilan xizmat qilgan. Shu sababdan tilimizda bu zoonim bilan bog'liq: it vafo – xotin jafo maqoli paydo bo'lgan bo'lsa ajab emas. Tilda zoonimlarni frazeologizmlar qo'llash orqali inson fe'l-atvoriga muqoyasa qilish ko'p uchrasa, o'zbek adabiyotida to'g'ridan to'g'ri qiyoslash (-dek, -day) affikslarini it zoonimiga qo'shish orqali yasalgan bu hayvonga xos bo'lgan vafodorlik hislatini ulug'lovchi o'xshatmalarni ko'plab uchratish mumkin.¹ Ustozi hayot vaqtida ipakday

¹ Низомиддин Маҳмудов. Ўзбек тили ўхшатмаларининг изоҳли луғати, Тошкент, 2013"

muloyim, itday sadoqatli bo'lgan bu bukri savdogar Rayxonabonuga tajovuz qilgan (O.Yoqubov. Ko'hna dunyo). Majididdin vafodor it singari qarab, murojaat etdi (Oybek. Navoiy). Shunda Abdurahmon taqdir bu qiz bilan uni chambarchas bog'laganini, endi u hozirgina duch kelgani – mehr ostonasida itday sadoqat bilan umr kechirishini yuragi zirqirab angladi (U.Azim. Sevgi). Soddaligi bois, qishloqda unchalik obro'yi yo'q. Biroq do'stga itday sodiq (N.Norkobilov. G'animlar). Guchchi pakana esa unga itday sodiq (N.Norkobilov. G'animlar). Bu o'rinda it zoonimi ijobiy muqoyasa vositasi bo'lsa, ba'zi o'xshatmalarda itning fiziologiyasiga oid salbiy jihatlar "vovullash", "akkillash" kabilar kishining fe'l-atvoriga qiyoslanaladi.

Xulosa qilib aytganda, har bir millatning tili asrlar davomida shakllangan o'ziga xos milliy an'analari hamda urf-odatlarini aks ettirib turuvchi boy lug'at tarkibiga ega. Biz bu tillarni qiyoslab o'rganar ekanmiz insonning xarakteri va holatini ifodalash har bir tilda mentalitetidan kelib chiqqan holda berilishini, ularning milliylik doirasidagi so'zlarini o'z o'rnida qo'llash, ma'no kengayish usullarini hamda o'ziga xos bo'lgan xususiyatlarini o'rganib boramiz. Ko'rib chiqilgan zooleksemalar har bir tilning matnlarida faol ishlatiladi va turli xil insoniy illatlarning timsoli sifatida xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ismoilov G'. Zookomponentli frazeologik birliklarning etnomadaniy xususiyatlari.// O'zbek tilshunosligining dolzarb masalalari. – Toshkent: 2013. №7.
2. Nizomiddin Maxmudov. Ўзбек тили ўхшатмаларининг изоҳли луғати, Тошкент, 2013"
3. Маматов А. Ўзбек тили фразеологияси (ўқув қўлланма). Тошкент, Наврўз нашриёти, 2019. 11 б.
4. Маматов А.Э., Болтаева Б. Фразеологик birlikларнинг семантикпрагматик тадқиқи. Монография. – Тошкент: Наврўз, 2019.
5. Mamatov A.E. "English and Uzbek graduonymic phrasemes in hyponymy". Монография. The language denotes the men and culture corporatively. LAMBERT Academic Publishing, 2019.
6. Tog'ay Murod. Seton-Tompson kitobiga so'zboshim.//E.Seton-Tompson. Yovvoyi yo'rg'a. Jonivorlar haqida hikoyalar. –T.: Noshir, 2010.